

**Остополец І.Ю. (ORCID 0000-0001-7315-2062),
Бакуменко Т.К. (ORCID 0000-0001-5596-6572),
Блага О.Б. (ORCID 0000-0002-4924-8491),
Маннапова К.Р. (0000-0003-3754-4637),
Раджабова С.Ш. (ORCID 0000-0001-6565-621X)**

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті представлено результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження проблеми взаємозв'язку відповідальності та лідерських якостей у здобувачів вищої освіти. Визначено, що лідерські якості охоплюють комплекс індивідуально-особистісних і соціально-психологічних особливостей, які дозволяють індивіду впливати на групу з метою досягнення індивідуальних і групових цілей. Відповідальність є інтегративним і багатоаспектним утворенням, яке об'єднує особистісні особливості в систему і виявляється на різних рівнях. Стрижнем відповідальності виступають моральні цінності, норми та емоційне ставлення до них, що стають спонукуючим чинником суб'єкта.

Метою дослідження є визначення особливостей взаємозв'язку лідерських якостей та відповідальності у здобувачів вищої освіти.

Наукова новизна. Проведене дослідження дозволило виявити що у досліджуваних середньо-низький рівень розвитку здатності до лідерства та середній рівень лідерства. Рівень сформованості морально-етичної відповідальності у здобувачів вищої освіти є середнім. Найбільш розвиненими є альтруїстичні емоції і екзистенціальна відповідальність; найменш – морально-етичні цінності. Результати вказують на середній рівень загальної інтернальності у досліджуваних. Найбільш відповідальними вони відчують себе за власні невдачі, найменш – за своє здоров'я. В цілому можна говорити про змішаний тип контролю – зовнішньо-внутрішній. Також виявлено пряму і зворотну взаємозалежності між лідерськими здібностями і морально-етичною відповідальністю, а саме: здатність до лідерства має прямий кореляційний зв'язок з екзистенційною відповідальністю і зворотний – з рефлексією щодо

морально-етичних ситуацій, цінностей. Рівні лідерства не корелюють з жодним із показників морально-етичної відповідальності.

Висновки. Здатність до лідерства і високий рівень лідерства припускають внутрішнє атрибутування відповідальності за власне життя в цілому, діяльність, її процес і результати, а також за стосунки з іншими людьми. *Проведене дослідження дозволяє стверджувати про недостатню міру відповідальності здобувачів вищої освіти та певну суперечливість їх розвитку: відповідальність проявляється ситуативно, про що свідчить середній рівень розвитку суб'єктивного контролю.*

Ключові слова: лідерські якості, відповідальність, локус контролю, здобувачі вищої освіти.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство України, яке на теперішній час переживає гострі ідеологічну, політичну, економічну та соціальну кризи, потребує нової генерації лідерів, що здатні аналізувати, прогнозувати і розв'язувати проблеми, брати на себе відповідальність.

Сьогоднішні здобувачі вищої освіти – це завтрашні фахівці, багато з яких займають провідне положення в державних, суспільних інституціях, і стануть лідерами в тій або іншій сфері діяльності. Водночас сучасна система вищої освіти не спрямована на розвиток лідерських якостей молодих людей. Таким чином, існує суперечність між соціальним запитом на формування і розвиток молодих лідерів та відсутністю науково обґрунтованих рекомендацій щодо реалізації цього процесу, що зумовлює необхідність створення в системі вищої освіти психолого-педагогічних умов для розвитку лідерських якостей здобувачів вищої освіти. Відповідальність є ціннісною основою лідерських якостей особистості, що дозволяє розглядати її як інтегральну якість і чинник розвитку лідерських якостей здобувачів вищої освіти

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема лідерства та відповідальності особистості привертає до себе інтерес як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Вивченням різних аспектів лідерства займалися такі вчені, як: Ж. Піаже, Л. Колберг, Ф. Хайдер, Е. Вайстер, В. Вайнер, Р. Стогділл, Р. Хоуманс, Л. Алексєнко-Лемовська, Д. Алфімов, З. Антонова, Д. Волківська, К. Вороніна, Б. Головешко, Д. Демкова, Н. Жигайло, Р. Карпінська, Н. Крошка, А. Липка, Г. Малигіна, О. Олексюк, О. Романовський, Т. Ушакова та інші.

У сучасній психологічній науці існує багато теорій лідерства, робляться спроби виокремити типи лідерів, описати ефективного лідера тощо. Здебільшого феномен лідерства вивчається соціальними психологами в контексті групових процесів: становлення та управління малою групою, групової динаміки, статусного розподілу членів групи тощо. Останнім часом активно розвивається напрям досліджень з політичного лідерства, вивчається проблематика лідерства в контексті психології управління [1; 2; 3; 9].

Проблема розвитку відповідальності як чинника лідерських якостей особистості поки що залишається поза увагою науковців, попри те, що має як значну наукову актуальність і новизну, так і практичну значущість. У психологічній літературі розглядається коло питань, пов'язаних із визначенням параметрів відповідальної поведінки, шляхів і засобів виховання відповідального ставлення до певної діяльності, виокремленням механізмів формування відповідальності. Вітчизняні науковці досліджують відповідальність переважно за такими напрямками: вивчення умов, факторів, прийомів виховання відповідальності на різних вікових етапах; відповідальність як феномен міжособистісних відносин у груповій діяльності; формування відповідальності в конкретному виді діяльності [4; 5; 6; 7; 10].

Актуальність проблеми відповідальності як чинника розвитку лідерських якостей здобувачів вищої освіти зумовлена недостатнім рівнем розробленості цієї проблематики, необхідністю визначення психологічних умов, конкретних програм з розвитку цих якостей. Навчання у закладах вищої освіти активізує процес особистісного розвитку завдяки включенню юнаків до системи професійного навчання, нової системи взаємин як усередині навчальних груп, так й між викладачами і здобувачами. Таким чином, період студентства є сенситивним для розвитку лідерських якостей та відповідальності особистості.

Мета статті полягає у висвітленні результатів дослідження особливостей взаємозв'язку лідерських якостей та відповідальності у здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. У дослідженні брали участь здобувачі вищої освіти Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького, Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Харківського національного університету внутрішніх справ та Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького 2-3 років навчання, кількістю 64 особи, віком від 18 до 22 років.

Для розв'язання завдань дослідження використано методики: «Діагностика лідерських якостей» Є. Жарікова, Є. Крушельницького; «Самооцінка лідерства» Н. Фетіскіна, В. Козлова, Г. Мануйлова; «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК) Е. Бажина, Е. Голинкіної, А. Еткінда; опитувальник «ДУМЕОЛП» для діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості І. Тимошука; а також кількісні та якісні методи обробки емпіричних даних. Для математичної та статистичної обробки результатів нами використовувався коефіцієнт кореляції г-Пірсона.

Дослідження лідерських якостей було здійснено за допомогою методик «Здатність до лідерства» Є. Жарікова, Є. Крушельницького і «Самооцінка лідерства» Н. Фетіскіна, В. Козлова, Г. Мануйлова. Отримані результати відображені в табл. 1, 2.

Таблиця 1

Показники здатності до лідерства у здобувачів вищої освіти (у балах)

Шкала	М±σ
Здібність до лідерства	25,3±5,4

Отримані дані вказують на середньо-низький рівень розвитку здатності до лідерства у досліджуваних.

Таблиця 2

Показники самооцінки лідерських якостей у здобувачів вищої освіти (у балах)

Шкала	М±σ
Рівень лідерства	4,1±1,5

Отримані результати вказують на середній рівень лідерства у досліджуваних. Ми вважаємо, що це вказує на недостатню увагу, яку приділяє сучасна вітчизняна система вищої освіти питанню формування і розвитку лідерських якостей у здобувачів. Більшість здобувачів не мають реальної можливості повною мірою проявити свої лідерські якості. Аналіз наявних програм формування лідерських якостей особистості показав, що вони не відповідають інтересам сучасного юнака, а призначені зазвичай для дітей шкільного віку.

Дослідження рівня відповідальності у здобувачів вищої освіти проводилося за допомогою методик «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК) Е. Бажина, Е. Голинкіної, А. Еткінда; опитувальник «ДУМЕОЛП» для діагностика

рівня морально-етичної відповідальності особистості І. Тимошука. Отримані результати представлені в табл. 3, 4.

Таблиця 3

Показники локусу контролю в різних сферах у здобувачів вищої освіти (у стенах)

Шкали	M±σ
Загальна інтернальність (I _з)	5,7±2,0
Інтернальність в сфері досягнень (I _д)	5,5±1,9
Інтернальність в сфері невдач (I _н)	6,8±2,3
Інтернальність в сімейних взаєминах (I _с)	5,5±1,7
Інтернальність в сфері діяльності (I _д)	5,1±1,8
Інтернальність в міжособистісних відносинах (I _м)	5,9±2,0
Інтернальність щодо здоров'я (I _{зд})	4,2±1,5

Отримані результати вказують на середній рівень загальної інтернальності у досліджуваних. Найбільш відповідальними досліджувані відчують себе за власні невдачі (I_н) 6,8±2,3 балів, найменш – за власне здоров'я (I_{зд}) 4,2±1,5 балів. В цілому можна говорити про те, що у досліджуваних здобувачів вищої освіти виявлено змішаний тип контролю – зовнішньо-внутрішній.

Таблиця 4

Показники рівня морально-етичної відповідальності у здобувачів вищої освіти (у балах)

Шкали	M±σ
Рефлексія на морально-етичні ситуації	2,7±1,0
Інтуїція в морально-етичній сфері	2,5±0,9
Екзистенційна відповідальність	3,2±1,2
Альтруїстичні емоції	3,5±1,3
Морально-етичні цінності	2,2±0,8
Рівень морально-етичної відповідальності	14,1±4,8

Рівень сформованості морально-етичної відповідальності у досліджуваних є середнім. Найбільш розвиненими є альтруїстичні емоції (3,5±1,3 балів) і екзистенційна відповідальність (3,2±1,2 балів); найменш – морально-етичні цінності (2,2±0,8 балів).

Формування морально-етичної відповідальності надзвичайно важливо в юнацькому віці при опануванні норм професійної діяльності та спілкування. Цей віковий період закладає основи вибору життєвої стратегії, в якій морально-етична відповідальність фахівця перед суспільством, іншими людьми, самим собою за результати своєї діяльності відіграє важливу роль.

Дослідження лідерських здібностей та відповідальності здобувачів вищої освіти показало наявність середнього-низького рівня розвитку лідерських якостей, середній рівень розвитку морально-етичної відповідальності та інтернально-екстернальний локус контролю.

Далі був проведений кореляційний аналіз феноменів, що вивчаються, результати якого представлені в табл. 5, 6.

Таблиця 5

Показники взаємозв'язку морально-етичної відповідальності та лідерських здібностей у здобувачів вищої освіти (r)

МЄВ	Лідерські якості	Здатність до лідерства	Рівень лідерства
	Рефлексія на морально-етичні ситуації	-0,55**	0,07
	Інтуїція в морально-етичній сфері	-0,12	0,18
	Екзистенціальна відповідальність	0,35*	0,23
	Альтруїстичні емоції	0,06	0,12
	Морально-етичні цінності	-0,41*	0,20
	Рівень морально-етичної відповідальності	0,21	0,11

Примітка: МЄВ – морально-етична відповідальність; * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$

Виявлено наявність прямої і зворотної залежностей між лідерськими здібностями і морально-етичною відповідальністю, а саме: здатність до лідерства має прямий кореляційний зв'язок з екзистенційною відповідальністю ($p \leq 0,05$) і зворотній – з рефлексією на морально-етичні ситуації ($p \leq 0,01$), морально-етичні цінності ($p \leq 0,01$). Рівні лідерства не корелюють з жодним із показників морально-етичної відповідальності.

Таким чином, кореляційне дослідження феноменів лідерства та морально-етичної відповідальності показало, що чим більше у здобувачів вищої освіти розвинена екзистенціальна відповідальність, тим більше розвинена у них здатність до лідерства.

Показники взаємозв'язку локусу контролю та лідерських якостей у здобувачів вищої освіти (r)

Локус контролю \ Лідерські якості	Здатність до лідерства	Рівень лідерства
Загальна інтернальність (I_z)	0,38*	0,44*
Інтернальність в сфері досягнень (I_d)	0,23	0,45*
Інтернальність в сфері невдач (I_n)	0,33*	0,12
Інтернальність в сімейних відносинах (I_c)	0,54**	0,21
Інтернальність в сфері діяльності (I_d)	0,42*	0,36*
Інтернальність в міжособистісних відносинах (I_m)	0,76**	0,55**
Інтернальність щодо здоров'я ($I_{зд}$)	0,21	-0,22

Примітка: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$

За результатами проведеного дослідження локус контролю має прямий кореляційний зв'язок як із здатністю до лідерства, так і з рівнем лідерства. Найбільшою мірою з лідерськими здібностями взаємопов'язані загальна інтернальність, інтернальність в діяльності та інтернальність в міжособистісних відносинах. У найменшій – інтернальність в області здоров'я.

Таким чином, ми можемо констатувати, що здатність до лідерства і високий рівень лідерства припускають внутрішнє атрибутування відповідальності за своє життя в цілому, за діяльність, її процес і результати, а також за стосунки з іншими людьми.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати про недостатній рівень відповідальності здобувачів вищої освіти та певну суперечливість її розвитку: відповідальність у досліджуваних проявляється ситуативно, чому відповідає середній рівень розвитку локусу суб'єктивного контролю. При цьому виявлено, що значна частина здобувачів вищої освіти відзначаються недостатнім самоконтролем, дисбалансом у структурі моральних принципів, низьким рівнем сумлінності, низьким рівнем прагнень до виконання суспільних вимог, а також ускладненою самооцінкою тих складових, які пов'язані з усвідомленням власних можливостей, здатністю передбачати наслідки своїх вчинків, усвідомленням себе як результату власних зусиль.

Висновки. Встановлено, що здобувачам вищої освіти складно усвідомлювати й оцінювати власні можливості як лідера, здатність передбачати наслідки своїх вчинків у цій ролі, ставлення до себе як до лідера. Співвідношення рівня лідерських якостей і міри відповідальності може характеризувати як тип особистості, так і визначати перспективи та напрямки розвитку лідерських якостей особистості.

Перспективи подальшого дослідження. У розвитку лідерських якостей та відповідальності здобувачів вищої освіти потрібно проаналізувати вплив певних психолого-педагогічних умов: індивідуально-психологічних особливостей і рівня розвитку навчально-професійної мотивації; розвивального особистісно орієнтованого середовища в навчальній та позанавчальній взаємодії; організації студентського колективу, самоврядування та використання інтерактивних форм роботи.

Література

1. Алфімов Д. В. Зміст феномену «лідерські якості особистості». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2010. Вип. 11 (64). С. 44–51.
2. Волківська Д. А. Сучасні підходи до визначення лідерства. *Вісник Чернігівського нац. пед. університету ім. Т. Г. Шевченка*. Педагогічні науки. 2014. Вип. 115. С. 40–47.
3. Гриженко Л. В. Лідерство як соціальний феномен. *Грані*. 2014. № 5. С. 48–52.
4. Демкова Д. Т. Феномен відповідальності як об'єкт психологічного аналізу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Психологія. 2014. № 56. С. 18–22.
5. Крошка Н. П. Аналіз наукових підходів до визначення поняття відповідальності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки. 2016. № 3 (1). С. 54–58.
6. Липка А. О. Архітектоніка психологічного дослідження відповідальності особистості. *Науковий огляд*. 2017. № 36, т. 4. С. 1–12.
7. Малигіна Г. С. Відповідальність особистості як загальнопсихологічна проблема. *Наука і освіта*. 2013. № 7. С. 52–55.
8. Романовський О. Г. Лідерські якості в професійній діяльності. Харків: НТУ «ХП», 2017. 143 с.

9. Сторожев Р. Стан дослідження проблеми лідерства у вітчизняній та зарубіжній літературі. *Держави і регіони*. Серія: державне управління. 2017. № 3. С. 21–25.

10. Ушакова Т. Ю. Структурні компоненти відповідальності: теоретико-методологічний аналіз. *Наука і освіта*. 2015. № 3. С. 106–112.

References

1. Alfimov, D. V. (2010). The content of the phenomenon «leadership qualities of the individual». *Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*. Issue 11 (64). P. 44–51.

2. Volkivska, D. A. (2014). Modern approaches to defining leadership. *of the Chernihiv National ped. University named after T. G. Shevchenko newsletter*. Pedagogical sciences. Issue 115. P. 40–47.

3. Gryzhenko, L. V. (2014). Leadership as a social phenomenon. *Edges*. №. 5. P. 48–52.

4. Demkova, D. T. (2014). The phenomenon of responsibility as an object of psychological analysis. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*. Series: Psychology. №. 56. P. 18–22.

5. Kroshka, N. P. (2016). Analysis of scientific approaches to defining the concept of responsibility. *Scientific Bulletin of Kherson State University*. Series: Psychological sciences. №. 3 (1). P. 54–58.

6. Lypka, A. O. (2017). Architecture of psychological research of personal responsibility. *Scientific review*. №. 36, vol. 4, pp. 1–12.

7. Malyhina, G. S. Responsibility of the individual as a general psychological problem. *Science and education*. 2013. No. 7. P. 52–55.

8. Romanovsky, O. G. (2017). Leadership qualities in professional activity. Kharkiv: NTU «KhPI». 143 p.

9. Storozhev, R. (2017). The state of research on the problem of leadership in domestic and foreign literature. *States and regions*. Series: public administration. №. 3. P. 21–25.

10. Ushakova, T. Yu. (2015). Structural components of responsibility: theoretical and methodological analysis. *Science and education*. №. 3. P. 106–112.

**Ostopolets I.Yu., Bakumenko T.K., Blaha O.B., Mannapova K.R.,
Radjabova S.Sh.**

**RELATIONSHIP OF RESPONSIBILITY AND LEADERSHIP
QUALITIES IN HIGHER EDUCATION ACQUIRES**

The article presents the results of a theoretical analysis and an empirical study of the problem of the relationship between responsibility and leadership qualities in students of higher education. It was determined that leadership qualities encompass a complex of individual-personal and social-psychological features that allow an individual to influence the group in order to achieve individual and group goals. Responsibility is an integrative and multifaceted entity that combines personal characteristics into a system and manifests itself at different levels. The core of responsibility is moral values, norms and emotional attitude towards them, which become the motivation of the subject's actions.

***The purpose** of the study is to determine the specifics of the relationship between leadership qualities and responsibility among students of higher education.*

***Scientific novelty.** The conducted research revealed that the researched have a medium-low level of development of leadership ability and an average level of leadership. The level of formation of moral and ethical responsibility among students of higher education is average. The most developed are altruistic emotions and existential responsibility; the least – moral and ethical values. The results indicate an average level of general internality in the subjects. They feel most responsible for their own failures, least – for their health. In general, we can talk about a mixed type of control - external and internal. Direct and inverse interdependencies between leadership abilities and moral and ethical responsibility were also revealed, namely: the ability to lead has a direct correlation with existential responsibility and an inverse correlation with reflection on moral and ethical situations and values. Leadership levels do not correlate with any of the indicators of moral and ethical responsibility.*

***Conclusions.** The ability to lead and a high level of leadership presuppose the internal attribution of responsibility for one's own life as a whole, activities, its process and results, as well as for relationships with other people. The conducted research allows us to assert the insufficient degree of responsibility of higher education seekers and a certain inconsistency in their development: responsibility is manifested situationally, as evidenced by the average level of development of subjective control.*

Key words: leadership qualities, responsibility, locus of control, students of higher education.

Остополець Ірина Юрїївна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя;

Бакуменко Тетяна Костянтинівна - доктор філософії, доцент, доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти, факультет дошкільної і спеціальної освіти та історії, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Блага Ольга Богданівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальноправових та гуманітарних дисциплін, Івано-Франківський навчально-науковий юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»;

Маннапова Катерина Робертівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології, Харківський національний університет внутрішніх справ;

Раджабова Сабіна Шаїдівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького.